

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ТА МОРАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ДОШКІЛЬНИКІВ: ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ І ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ

У статті проаналізовано психологічні особливості морального виховання та морального здоров'я дошкільників. Розкрито взаємозалежність і взаємообумовленість цих понять стосовно дітей дошкільного віку, а також вплив морального виховання на формування.

Ключові слова: дошкільник, моральне виховання, моральне здоров'я, життєдіяльність, особистість, навички, поведінка, вчинки.

Лохвицька Л. В. Нравственное воспитание и моральное здоровье дошкольников: взаимозависимость и взаимообусловленность. В статье анализируются психологические особенности нравственного воспитания и морального здоровья дошкольников. Раскрываются взаимозависимость и взаимообусловленность этих понятий относительно детей дошкольного возраста, а также влияние нравственного воспитания на формирование их морального здоровья.

Ключевые слова: дошкольник, нравственное воспитание, моральное здоровье, жизнедеятельность, личность, навыки, поведение, поступки.

Lokhvyts'ka L. V. Moral Education and Moral Health of the Preschool Children: Interdependency and Interconditionality. Psychological peculiarities of moral education and moral health of the preschool children are considered in this article. The interdependency and interconditionality of these conceptions concerning preschool children are revealed. The influence of moral education on the moral health formation in the period of preschool childhood is determined.

Key words: preschool child, moral education, moral health, vital activity, personality, skills, behaviour, deed.

Постановка наукової проблеми та її значення. Підвищення ролі моральних засад у всіх сферах життя – домінуюча ознака демократичного високорозвиненого суспільства. Реалізація завдань морального виховання молодого покоління в Українській державі має важливе значення, а специфіка обумовлена віковими й індивідуальними особливостями, нормами суспільної моралі, принципами регулювання поведінки тощо. Саме тому в період дошкільного дитинства потрібно сформулювати в дітей моральні почуття та якості, спонукати їх до засвоєння певних норм і правил, розвивати відповідні мотиви й звички поведінки, для збереження, зміцнення здоров'я та повноцінної життєдіяльності.

Про це йдеться в основних державних документах, які стосуються дошкільної освіти, зокрема в Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні: «До сучасних пріоритетів державної політики в розвитку дошкільної освіти належать виховання моральності, здатності дошкільника орієнтуватися на совість як внутрішню етичну інстанцію, бути безкорисливим, надавати підтримку й допомогу тим, хто цього потребує, визнавати чесноти інших людей; підтримка природного прагнення дошкільника до виявлення активності, здатності діяти за власним бажанням, самостійним вибором, приймати рішення, відповідати за їхні наслідки, надавати переваги комусь-чому, відмовляти в прихильності комусь-чому, виявляти елементарні форми позиції «Я–у–Світі»; розвиток почуттів, емоційної сприйнятливості, емпатії; корекція емоційної глухоти, нечутливості, байдужості, жорстокості, песимізму; виховання в дошкільника почуття самовартісності, віри у свої можливості, своє значення для інших людей, формування оптимістичних життєвих перспектив; формування довільної поведінки, виховання характеру, вправлення в умінні ставити мету, виявляти цілеспрямованість і наполегливість, долати труднощі, досягати високих стандартів якості продуктів праці» [6, 14–15]. Отже, здійснення морального виховання передбачає реалізацію ключових завдань у процесі формуванні особистості в період дошкільного дитинства.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Роботи вчених дають змогу з'ясувати особливості засвоєння дітьми дошкільного віку моральних уявлень, навичок поведінки, які впливають на формування основ їхнього морального здоров'я. Підґрунтям цього є визнання провідної ролі дошкільного дитинства в становленні особистості, а також у формуванні в дитини ціннісного ставлення до самої себе, здатності належним чином впливати на умови життєдіяльності, усвідомлювати власне «Я», що підтверджують дослідження І. Беха [1], Л. Божович і Л. Благонадежиної [4], О. Запорожця [3], О. Кононко [6], В. Котирло й Т. Титаренко [8], С. Кулачківської та С. Ладивір [9], С. Максименка [10] та ін.

Моральне виховання здійснюють у процесі цілеспрямованого впливу дорослі. Цей вплив спрямований на засвоєння дошкільниками основ моральної культури, що включає синтез знань про мораль, моральні почуття, мотиви та звички моральної поведінки. Результатом морального виховання через вплив навколишнього середовища й

збагачення дитиною власного морального досвіду є її моральний розвиток. За визначенням О. Запорожця, «соціальне середовище – це не просто потрібна зовнішня умова, це справжнє джерело розвитку, оскільки саме в ньому “записано” програму того, які психічні здібності мають у дитини виникнути...» [3, 88], тобто формування моральної поведінки передбачає накопичення моральних прагнень і почуттів, котрі виступають як рушії дій та вчинків, а отже спонукають до діяльності.

У процесі розвитку моральних якостей формують певні звички, способи взаємодії з іншими людьми, а також стиль поведінки особистості, який проявляється в діяльності, вчинках. І. Бех розкриває ставлення людини до самої себе як «осмислене ставлення до власних суб'єктивних утворень (ставлень), тобто до особистісних властивостей». Під час цілеспрямованого виховного впливу відбувається процес створення «Я», що визначає соціальну й індивідуальну цінність життя кожної людини [1, 213].

Результати досліджень Л. Божович і Л. Благонадежиної [4], С. Кулачківської та С. Ладивір [9] підтверджують, що для дошкільників характерним є активний відгук на запропоновану дорослим діяльність, поступове формування здатності самостійно визначити її мету, яка утримується в пам'яті довше, і реалізувати її краще, коли є ігрова мотивація. У вказаному віці закладаються основи вміння керувати суспільно значимими мотивами діяльності, перші спроби планувати свою поведінку, проявляти самостійність [9, 52]. Л. Божович і Л. Благонадежина, вивчаючи зміни мотивів із віком дітей, визначили, що в старшому дошкільному віці набувають смислу соціальні мотиви, оскільки саме в цей період виникає потреба знайти певне місце серед інших й виконувати серйозну, суспільно значиму діяльність [4, 24].

Отже, дослідження довели, що дошкільник поступово починає розуміти навколишній світ й усвідомлювати своє місце в ньому, що сприяє виникненню нових видів мотивів поведінки, під впливом яких дитина здійснює певні вчинки, а також активно розвиває волю, котра забезпечує дієвість цих мотивів, стійкість поведінки та її незалежність від зміни зовнішніх обставин, що є основою формування морального здоров'я.

Мета статті – на основі аналізу психологічних особливостей морального виховання дошкільників провести паралель із формуванням їхнього морального здоров'я.

Завдання дослідження – розкрити взаємозалежність й взаємообумовленість цих понять стосовно дітей дошкільного віку; визначити вплив морального виховання на формування морального здоров'я дошкільників.

У процесі дослідження використано такі методи – аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація, узагальнення, щоб обґрунтувати завдання науково-теоретичного дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ураховуючи актуальні завдання дошкільної освіти на сучасному етапі, а саме: «формувати механізми саморозвитку дошкільника (реалістичну самооцінку, самоконтроль та саморегуляцію поведінки, совість як внутрішню етичну інстанцію, децентрацію як подолання егоїзму, елементарний світогляд, індивідуальний досвід, найпростіші форми життєвої перспективи); розширення свідомості дитини, сприяння її свідомому існуванню; навчати дошкільника жити у злагоді з довкіллям та із самим собою, адекватно реагувати на події, оптимістично ставитися до життя, довіряти людському оточенню, відчувати себе захищеним ним, орієнтуватися в ньому; оснащувати дошкільника навичками практичного життя, навчати пристосовуватися до нових умов, виробляти гнучкість поведінки, виховувати творче ставлення до дійсності; вправляти в умінні виявляти волю, впливати нею на імпульсивні бажання» [6, 16] – важливим є збереження та зміцнення здоров'я дітей.

Нині сутність здоров'я трактують як діалектичну взаємодію та взаємозалежність між фізичним станом індивідуума, його психічними проявами, емоційними реакціями й соціальним середовищем [2]. Отже, стан здоров'я залежить від поведінки особистості, яка формується в процесі морального виховання.

Здорову особистість потрібно виховувати від самого народження, зокрема слід активізувати педагогічний вплив у період дошкільного дитинства. Адже, по-перше, важливі сенситивні періоди розвитку людини припадають саме на дошкільний вік; по-друге, дошкільники не мають суб'єктивних причин для захворювань; по-третє, як уважають психологи, у дошкільному віці в процесі активної дитячої діяльності можна виховати свідоме, бережливе ставлення до власного здоров'я. У зв'язку із цим значна кількість наукових досліджень присвячена проблемі формування, збереження та зміцнення здоров'я дітей дошкільного віку.

Слушним є аналіз психічних можливостей дошкільників О. Кононко: «Комплексною характеристикою дошкільника як суб'єкта життя є життєдіяльність. Вона відображає процес концептуалізації дитиною навколишнього світу та себе в ньому, акумулює різноманітні прояви суб'єктивності особистості, розкриває діяльнісну та діалогічну сутність дошкільника. Здатність дитини зазначеного віку не лише залежати від умов своєї життєдіяльності, а й певним чином впливати на них, відбивається в її позиції щодо оточення та самої себе» [7, 19]. Дослідження С. Кулачківської й С. Ладивір [9, 17] підкреслюють потребу створення умов для розвитку між дітьми доброзичливих стосунків, адже вони формують у дитини відчуття спільності з однолітками, дружелюбність, спокій, душевну рівновагу. Тревога, напруженість у стосунках з іншими гальмують розвиток особистості. С. Максименко [10, 4] зауважує, що дитина з нестресовим стилем життя усвідомлює й обстоює власні права та потреби, вибирає собі друзів, установлює нестресові стосунки. Отож формуванню морального здоров'я сприяють такі якості дитини, як уміння керувати своєю поведінкою й способами спілкування, а також здатність вибирати адекватну альтернативу власних дій та вчинків, орієнтуватися в нових обставинах, відчувати своє місце серед інших людей.

Предметом дослідження О. Іванашко [5] стали психологічні особливості дошкільників, які сприяють усвідомленню основ здорового способу життя. Під час експерименту з'ясовано, що воно відбувається через визначення ієрархії потреб і мотивів діяльності в комплексі з рефлексивним оцінюванням власних можливостей, а також усвідомленням дитиною інтересів через власні безпосередні бажання залежно від ситуації. Одним із найважливіших положень аналізу проблеми, яка стосується усвідомлення здорового способу життя в дошкільному віці, О. Іванашко вважає наявність об'єктивної мотивації, завдяки якій дитина починає діяти, підпорядковуючи свої безпосередні поривання опосередкованим мотивам. Усвідомлення дитиною мотивів своєї діяльності взаємопов'язане зі становленням її самосвідомості. Одним із суттєвих параметрів цього процесу, на думку автора, є перехід поведінки на рівень її свідомої регуляції. Отже, під моральним здоров'ям розуміють «комплекс характеристик мотиваційної сфери і сфери життєдіяльнісних потреб, основу якого визначає система цінностей, напрямів і мотивів поведінки індивіда в суспільстві» [2, 69]. На нашу думку, його також можна трактувати як усвідомлення осо-

бистістю свого власного «Я», прояв нею морально-вольових рис характеру, сформованість моральної поведінки.

Із викладеного вище підсумовуємо: кінцевим результатом у процесі визначення рівня морального здоров'я є формування моральної поведінки. Водночас моральна поведінка – це частина реалізації завдань морального виховання дошкільників. Отже, моральне виховання та моральне здоров'я – поняття, які є взаємопов'язаними й взаємообумовленими, оскільки процес морального виховання визначає формування морального здоров'я дошкільників. Зокрема, процес виховання передбачає «залучення дитини до системи вироблених людством цінностей, організацію умов для її духовного зростання, формування основ ціннісного ставлення до дійсності, створення фонду “хочу” ... пріоритетним є морально-соціальний розвиток особистості з перших років її життя» [6, 204]. Відповідно до завдань морального виховання, зорієнтованих на засвоєння дітьми основ загальнолюдської моралі, на розвиток моральної волі й відповідальної поведінки, свободи морального вибору, на думку сучасних українських дослідників (Г. Беленької, О. Богініч, М. Машовець), «критерієм морального здоров'я є особистісний, вільний, моральний вибір кожного індивіда, що ґрунтується на особистісній відповідальності» [2, 70]. Тобто поведінку як провідну категорію морального виховання та морального здоров'я дитини потрібно спрямовувати на реалізацію позитивно доцільних життєвих цілей, гармонійний розвиток особистості, зміцнення здоров'я, забезпечуючи комфортні умови для її діяльності та взаємостосунків з іншими.

Спираючися на дослідження Л. Божович, В. Котирло, Т. Титаренко і Л. Блогонадежиної [8], слід зазначити: формуючи моральну поведінку в дітей дошкільного віку, слід урахувувати особливості їхнього психічного розвитку, зокрема наявність супідрядності мотивів. Ґрунтуючися на цьому потрібно створити умови для усвідомлення дітьми як домінуючого мотиву життєдіяльності прагнення до здорового, повноцінного життя.

Основними чинниками формування моральної поведінки є здобуття особистістю знань із певної галузі, емоційне усвідомлення мотивів діяльності та вміння регулювати поведінкову реакцію, тобто моральна поведінка є складним новоутворенням особистості, у якому в органічній єдності взаємодіють інтелектуальні, емоційні, мотиваційні й вольові процеси, що відіграють важливу роль у формуванні

особистості в період дошкільного дитинства. Орієнтовно можна виділити такі структурні компоненти моральної поведінки: когнітивно-інтелектуальний, що включає формування моральних уявлень і суджень; емоційно-мотиваційний, який охоплює моральні почуття та якості; поведінково-діяльнісний – засвоєння певних норм і правил, розвиток відповідних звичок поведінки.

У педагогічному процесі, зорієнтованому на формування моральної поведінки дітей дошкільного віку, суттєвого значення набуває стимулювання розвитку когнітивно-інтелектуального компонента, оскільки знання є основою усвідомленого ставлення дошкільників до навколишньої дійсності й до самих себе. На думку С. Максименка, у процесі набуття знання суб'єкт не тільки вчиться, а й формується як моральна особистість, визначає власні естетичні критерії [10].

Кожний етап діяльності дошкільників має емоційне забарвлення, і його регулюють певні мотиви. У зв'язку із цим емоційно-мотиваційний компонент процесу формування моральної поведінки є характерним саме для періоду дошкільного дитинства. Емоції – психічне відображення життєвого смислу явищ і ситуацій. Вони проявляються у формі безпосереднього, пристрасного переживання, обумовленого ставленням їх об'єктивних властивостей до потреб індивіда, і належать до процесів внутрішньої регуляції поведінки. Емоції – суб'єктивна форма прояву потреб. Вони спонукають та спрямовують діяльність задля їх задоволення [3, 223]. Відповідно до того, що впродовж життя людина постійно залучена до різноманітної діяльності, відтворює певну поведінку, потрібно розкрити причини, які викликають активність суб'єкта, тобто його мотивацію до діяльності. Мотиви за своєю значущістю для особистості неоднорідні. Одні мотиви спонукають до діяльності й водночас надають їй особистісний смисл (сміслоутворювальні); інші – співіснують із ними, виконують роль спонукальних чинників (позитивних чи негативних) і позбавлені сміслоутворювальної функції за визначенням О. Леонтєва, є мотивами-стимулами. Отже, емоційно-мотиваційний компонент забезпечує формування в дітей стійкого позитивного ставлення до діяльності. Мета мотивації у формуванні моральної поведінки як провідної категорії морального здоров'я полягає в потребі активізувати й закріпити в дітей позитивні емоції, пов'язані зі здоровим існуванням; викликати інтерес до засобів підтримання здоров'я; навчити знахо-

дити причинно-наслідкові зв'язки між поведінкою та станом здоров'я; сформуванню стійкого прагнення до самостійного піклування про здоров'я.

Однією з найважливіших форм вияву моральної поведінки дитини є її діяльність, зумовлена різноманітними мотивами, тобто поведінково-діяльнісний компонент. Психологи діяльність визначають як активну взаємодію з навколишньою дійсністю, під час якої суб'єкт діяльності цілеспрямовано діє на об'єкт задля задоволення власних потреб [3]. Діяльність – основний спосіб пізнання довкілля. С. Максименко [10] підкреслює, що підпорядкування правилам вимагає від дитини вміння регулювати свою поведінку й формує вищі форми довільного управління нею. Регуляція поділяється на нормативну, інституційну, наприклад право (правові норми), і неінституційну, основною формою якої є мораль. Кожна форма регуляції спрямована на різні прояви цієї суперечності. Мораль як явище суспільне виникає в період входження людини в систему суспільних відносин. Поза суспільством мораль не потрібна. Моральні уявлення та цінності формуються в суспільній колективній діяльності, і тому від її організації залежить спрямованість моралі кожного з учасників. Питання морального виховання передбачає таку організацію спільної діяльності, за якої в її учасників формують суспільно значущі моральні якості, а суперечності індивідуального й суспільного знімають. Відповідно, як зазначала Л. Божович, «...шлях формування особистості полягає в поступовому звільненні людини від безпосереднього впливу середовища, що дає змогу їй свідомо перетворювати це середовище й саму себе. Для особистості стає характерною активна, а не пасивна форма поведінки» [4, 239]. Отже, у процесі спільної з дорослим і самостійної діяльності в дошкільників закріплюються певні прояви моральної поведінки, які згодом відображаються в її свідомості. Моральна поведінка означає єдність мотиву та дії. Моральне виховання передбачає становлення в дитини системи домінуючих мотивів, які відповідають моральним нормам і визначають її стосунки з іншими людьми.

Дорослі, відповідно, ставлять собі за мету забезпечення безперервного процесу морального виховання дошкільників, спрямованого на засвоєння ними моральних уявлень і понять, які впливають на формування навичок та вмінь, розвиток відповідного ставлення й усвідомлення щодо прийняття відповідних мотивованих рішень,

дотримання норм та правил, а також адекватну поведінку. Водночас моральне здоров'я трактують як результат виховного впливу на дитину, що передбачає розвиток життєлюбної особистості, збагаченої знаннями про людину, готової до творчої діяльності та поведінки, що відповідає загальнолюдським нормам моралі. Отож, проводячи паралель між поняттями «моральне виховання» та «моральне здоров'я», з'ясуємо, що вони взаємозалежні та взаємообумовлені, оскільки кінцевим результатом є формування моральної поведінки дошкільника. Водночас констатуємо: що, на основі аналізу проведених психологічних досліджень установлено, що для поведінки дитини дошкільного віку властива здатність до супідрядності мотивів. Це проявляється в тому, що поведінка дітей обумовлюється системою мотивів, домінують роль серед яких починають відігравати суспільні мотиви, а накопичення соціального досвіду дає змогу дошкільникам засвоювати правила й норми, прийняті в суспільстві, передбачати наслідки своїх вчинків та їх вплив на власне здоров'я й здоров'я інших. Важливим є привчання «поводитися в межах дозволеної поведінки, оволодівати культурою діалогу, адекватно реагувати на вчинки і слова інших, дотримуватись правил хорошого тону, співпереживати і співдіяти» [6, 206], як зазначено в Державному стандарті дошкільної освіти в Україні.

Отже, урахувавши специфіку життєвого досвіду дошкільника, належну увагу потрібно приділяти забезпеченню його знаннями про основи моральної поведінки, себе самого, які найкращим чином сприймаються й закріплюються в різних видах дитячої діяльності (ігровій, комунікативній, предметно-практичній та ін.). Діяльність дітей має цілеспрямовано пропонуватися, мотивувати дорослі. Для коригування діяльності вихованців потрібно ставити орієнтир на вплив наслідків їхніх дій на власний емоційний стан та інших людей. Така емоційна корекція поведінки, що визначає внутрішню детермінацію діяльності мотивом, ґрунтується на узгодженні загальної спрямованості поведінки, є важливим для дитини змістом її діяльності. Моральну спрямованість поведінки дошкільника визначають засвоєнням норм і правил та культивуванням відповідних звичок.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі теоретичного аналізу з'ясовано психологічні особливості морального виховання дошкільників; розкрито сутність поняття «мо-

ральне здоров'я»; встановлено, що результатом морального виховання та кінцевою метою морального здоров'я є формування моральної поведінки; узагальнено її характеристики стосовно дітей дошкільного віку. Підсумком проведеного порівняння зазначених понять визначено вплив морального виховання на формування морального здоров'я в період дошкільного дитинства.

Перспективи подальшої наукової роботи вбачаємо в дослідженні механізмів формування моральної поведінки дошкільників як основи морального виховання та морального здоров'я. На увагу також заслуговують питання послідовності етапів формування моральної поведінки в дітей із різними характерологічними проявами.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех ; ред. О. І. Цибульська. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Беленька Г. В. Здоров'я дитини – від родини / Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, М. А. Машовець. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 220 с.
3. Запорожец А. В. Психическое развитие ребенка : избр. психол. тр. : в 2-х т. Т. 1 / Запорожец А. В. – М. : Педагогика, 1986. – 316 с.
4. Изучение мотивации поведения детей и подростков / под ред. Л. И. Божович, Л. В. Благонадежиной. – М. : Педагогика, 1972. – 352 с.
5. Іванашко О. Є. Психологічний аналіз усвідомлення здорового способу життя дітьми дошкільного віку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Є. Іванашко. – Рівне, 2001. – 20 с.
6. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / [наук. ред. О. Л. Кононко]. – К. : Ред. журн. «Дошк. виховання», 2003. – 243 с.
7. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Л. Кононко. – К., 2001. – 37 с.
8. Котырло В. К. Роль дошкольного воспитания в формировании личности / В. К. Котырло, Т. М. Титаренко. – Киев : Т-во «Знание», 1977. – 48 с.
9. Кулачківська С. Є. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір. – К. : Нора-принт, 1996. – 108 с.
10. Максименко С. Д. Психічне здоров'я дітей / С. Д. Максименко // Психолог. – 2002. – № 1. – С. 2.